

ТЕРМІНОЛОГІЯ

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІКОМПОНЕНТНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ У СТРУКТУРНОМУ, СЕМАНТИЧНОМУ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТАХ

doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-114-124

Валентина Іщенко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри ділової іноземної мови
Вищого навчального закладу Укоопспілки
„Полтавський університет економіки і торгівлі”
ORCID ID <http://www.researcherid.com/rid/F-4063-2017>*

Соф'я Горбуньова,

*асистент кафедри ділової іноземної мови
Вищого навчального закладу Укоопспілки
„Полтавський університет економіки і торгівлі”
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8023-5851>*

У статті проаналізовано особливості структури, семантики й перекладу полікомпонентних економічних термінів з англійської мови українською.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що англійські полікомпонентні економічні терміни утворюються за дво-, три- й чотирикомпонентними моделями, що характеризуються різним ступенем уживання в мові. Найпродуктивнішою моделлю синтаксичного способу термінотворення є прикметник + іменник, за якою утворено близько 57% відібраних англійських полікомпонентних економічних термінів.

Семантичні зв'язки між компонентами термінологічних словосполучень неоднакові – абсолютно стійкі або відносно стійкі. Для субмови економіки більш характерними є англійські полікомпонентні економічні терміни з відносно стійким зв'язком (68% вибірки).

Складність перекладу англійських полікомпонентних економічних термінів українською мовою полягає в тому, що деякі терміни є багатозначними. При перекладі англійських полікомпонентних економічних термінів українською мовою застосовуються методи дослівного перекладу, перестановок, описового перекладу. Двокомпонентні терміни перекладаються за допомогою таких конструкцій: „прикметник + іменник”, „іменник + іменник у родовому відмінку”, а також словосполученням з двох іменників з прийменником. Трикомпонентні англійські полікомпонентні економічні терміни можуть перекладатися відповідним словосполученням, компоненти якого

повністю або частково збігаються з вихідним англійським полікомпонентним економічним терміном за формою і значенням.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні структури, семантики та особливостей перекладу зазначених термінологічних одиниць в інших субмовах.

Ключові слова: англійський полікомпонентний економічний термін, модель, семантика, спосіб перекладу, структура.

The features of structure, semantics and translation of polycomponent economic terms from English into Ukrainian are analyzed in the article.

The study found that English polycomponent economic terms are formed by two-, three- and four-component models, characterized by different degrees of usage in language, depending on extralinguistic factors, namely the need for the specified type of terminological phrases. The most productive model of the syntactic method of term formation is „adjective + noun”, which accounts for about 57% of selected terms.

The semantic links between the components of terminological phrases are different – absolutely stable or relatively stable. A relatively stable link between components means that the components retain their direct meaning in English polycomponent economic terms. The meaning of terms with absolute stability is not (or almost not) derived from the meaning of their constituents. The terminology of economics is characterized by terms with a relatively stable relationship. Their share is 68% of the sample.

The complexity of translating English multicomponent economic terms into Ukrainian is that some terms are ambiguous. When translating English polycomponent economic terms into Ukrainian, methods of literal translation, permutations, descriptive translation are used. The two-component terms are translated using the following constructions: „adjective + noun”, „noun + noun in the genitive case”, as well as a phrase of two nouns with a preposition. Three-component terms can be translated by a corresponding phrase, the components of which fully or partially coincide with the original English polycomponent economic term in form and meaning.

We see further research prospects in the study of the structure, semantics and features of translation of these terminological units in other contexts.

Key words: English polycomponent economic term, model, semantics, method of translation, structure.

Вступ. Особливістю розвитку лексики сучасних мов є збільшення ролі термінів у різних сферах спілкування. Зміни, що відбуваються в суспільстві, розвиток науки і техніки вимагають поглиблення базових наукових понять та утворення термінів для позначення нових науково-технічних реалій. Актуальність дослідження саме економічної термінології зумовлена тим, що терміносистема цієї галузі знань у наш час продовжує формуватися й бурхливо розвиватися як наслідок відображення швидких змін і розвитку економічної ситуації в країнах

світу. Тільки за останнє десятиліття небувалого рівня популярності в усьому світі набули такі поняття, як „криптовалюта” і „біткоїни”, про які всього лише кілька років тому знали лише досвідчені фахівці у сфері комп’ютерних технологій. Темпи зростання кількості термінів в економічних науках випереджають темпи зростання лексичних одиниць інших терміносистем, водночас відбувається все більше проникнення економічної термінології в загальноживану лексику. Розвиток економіки як науки і поява нових термінів роблять проблему термінології однією з найактуальніших у галузі перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розмежування термінів та загальноживаних слів є однією з найважливіших проблем теорії термінології. Термін має низку ознак, які відрізняють його від слів загальнолітературної мови. Головними його ознаками ми вважаємо такі:

1. Специфічність терміна. Специфіка терміна полягає насамперед у чітко відмежованій сфері його використання, у чіткому співвідношенні поняття та слова (Іщенко, 2102).

2. Дефінітивність. Термін має точну дефініцію. Дефініція – це логічне визначення поняття, сукупність його характерних інтегральних та диференціальних ознак. Керуючись критерієм дефінітивності, необхідно спиратися на дефініції не тільки в лексикографічних джерелах, але й у навчальній та науковій літературі (Суперанская, 2012; Сніговська, 2013).

3. Системність термінів. Терміни чітко систематизовані. Унаслідок своєї системної залежності кожен термін має чітко визначене місце в термінологічній системі, яке залежить від місця відповідного поняття в певній системі понять (Ивина, 2003). Системність проявляється не лише у співвіднесеності терміна з науковим або виробничим поняттям, але й у мовному оформленні, наприклад, у використанні регулярних і продуктивних словотворчих афіксів та словотвірних моделей, у здатності терміна породжувати інші терміни.

4. Однозначність термінів. Деякі лінгвісти вважають, що термін, на відміну від звичайного слова, виражає обмежене, твердо фіксоване поняття, тобто є однозначним (Ивина, 2003). Теорія та практика дослідження різних термінологічних систем свідчить про те, що термін як одиниця, що функціонує за законами природної мови, характеризується багатозначністю (Остапенко, 2015). Терміни лише мають тенденцію до однозначності в межах конкретної системи термінів.

Практика перекладу англійських економічних термінів показує, що остання їхня характеристика підтверджується не завжди й поряд з однозначними термінами трапляються багатозначні. Так, англійський економічний термін *stock* є багатозначним і залежно від контексту може мати різні значення, а саме: 1. Акціонерний капітал. 2. Оборотні виробничі фонди. 3. Матеріально-виробничі запаси, склад, резерв. 4. Грошовий фонд. 5. Оборотний капітал торгової фірми. 6. Незавершені готові вироби та ін.

Саме тому об'єктом нашої розвідки є англomовна економічна термінологія, яку вивчали в структурному, семантичному й перекладацькому аспектах.

Предметом слугують особливості структури, семантики й перекладу полікомпонентних економічних термінів.

Мета статті – виявити особливості структури, семантики та перекладу полікомпонентних економічних термінів з англійської мови українською.

Матеріалом дослідження є 4581 англійський полікомпонентний економічний термін (АПЕТ). Джерелом фактичного матеріалу стали 53 лексикографічних довідники (48 словників у традиційному поліграфічному виданні та 5 електронних версій словників), з яких було відібрано 3852 АПЕТ, а також текстова вибірка з англomовної літератури загальним обсягом 750 000 слововживань, після опрацювання якої було додано 729 АПЕТ.

Методи дослідження. У статті використано метод суцільної вибірки, який передбачає відбір мовних одиниць для аналізу, метод компонентного аналізу – для дослідження лексичної семантики полікомпонентних економічних термінів, структурний метод – для аналізу матеріалу дослідження у структурній парадигмі, метод кількісного аналізу – для встановлення співвідношення між різними досліджуваними фактами.

Виклад основного змісту. Основними шляхами поповнення сучасної англійської економічної терміносистеми є запозичення інтернаціональних термінів та їх адаптація відповідно до фонетичних і граматичних закономірностей англійської мови; переклад твердо встановлених професійних термінів іншомовного походження з використанням словотворчих елементів англійської мови; використання для позначення наукових понять загальноновживаних слів, унаслідок чого вони термінологізуються і переходять до розряду лексики обмеженого використання (семантичний словотвір); утворення термінів шляхом морфологічного або морфолого-синтаксичного словотворення, тобто термінологічне словотворення, або термінотворення; утворення словосполучень з термінологічним значенням.

Синтаксичний спосіб утворення термінів є традиційним для термінології (Іщенко, 2012). На дослідженні цього способу термінотворення зупинимося детальніше, оскільки в економічній терміносистемі це один з головних способів утворення термінів.

АПЕТ надається перевага тому, що вони здатні найбільш повно виразити необхідні відмінні ознаки вказаного поняття. Навколо терміна-виразника поняття групуються цілі гнізда термінологічних словосполучень, які співвідносяться зі стрижневим (головним) словом за принципом родо-видових відношень (гіпер-гіпонімічний зв'язок), наприклад, економічний термін „property” (власність) є гіперонімом, тобто виразником родового поняття. До нього входять поняття більш

вужького семантичного змісту: *individual property* (індивідуальна власність), *social property* (суспільна власність). Кожне з цих понять, своєю чергою, включає ще поняття. Так, *individual property* (індивідуальна власність) містить *personal property* (особиста власність) та *private property* (приватна власність), а до *social property* (суспільна власність) входять поняття *public property* (публічно-суспільна власність) та *collective property* (колективна власність). Кожне з цих понять є родовидовим у відношенні до попереднього. Їхнє відношення до домінанти цієї групи „*property*” засновано на виділенні диференційних видових ознак, виражених прикметниками. За допомогою них доповнюється основний понятійний зміст терміна гіпероніма й тим самим експлікується його системна властивість. Прикметники, що входять до вказаних АПЕТ, є необхідними та достатніми елементами для розкриття сутності поняття „*property*” (власність).

Проте семантичні зв'язки між компонентами економічних АПЕТ неоднакові. Одні АПЕТ характеризуються відносно стійким зв'язком між складниками, інші – абсолютною стійкістю.

Відносно стійкий зв'язок між компонентами полягає в тому, що складники зберігають у АПЕТ своє пряме значення, у якому вони вживаються, і поза ним, наприклад: *financial aid* (фінансова допомога), *international bank* (міжнародний банк). За значенням та семантичною структурою такі АПЕТ істотно відрізняються від АПЕТ із абсолютною стійкістю. Значення останніх не виводиться (або майже не виводиться) зі значення їхніх складників. У результаті їхнього злиття в одне семантичне ціле словосполучення перетворюється на лексичну одиницю називного характеру, наприклад: *hot money* (короткостроковий капітал), *funny money* (легко зароблені гроші), *red balance* (пасивний платіжний баланс). З наведених прикладів видно, що загальне значення терміна з абсолютною стійкістю прямо не виводиться зі значення його компонентів. Знаки-компоненти відіграють тут дистинктивну роль. Однопонятійність таких АПЕТ робить неможливою заміну синонімами жодного з його компонентів. У протилежному випадку концептуальна цілісність поняття порушується і вказане утворення перетворюється у вільний АПЕТ, наприклад, якщо в АПЕТ *productive relations* (виробничі відносини) замінити головний компонент *relations* на його синонім *ties*, то значення концептуальної цілісності та однопонятійності АПЕТ порушується. Термін перетворюється на вільне словосполучення і його значення безпосередньо впливає із значень компонентів, що входять до його складу (*productive ties* (виробничі контакти (зв'язки))).

Той самий процес можна спостерігати при заміні ад'єктивного компонента АПЕТ, наприклад: *constant capital* (постійний капітал) і *stable capital* (стабільний (стійкий) капітал), *current cost* (вартість у поточних цінах) і *present cost* (вартість на цей момент).

Невиводимість значення АПЕТ з абсолютною стійкістю із значень його компонентів обумовлює семантичну та семіотичну цілісність АПЕТ

вказаного типу й ототожнює його з однослівним терміном. Як показують наші спостереження, серед АПЕТ з абсолютною стійкістю трапляються випадки, коли їхній переклад українською мовою ускладнюється. На сучасному етапі розвитку економіки в Україні типовою є ситуація відсутності в українській мові знака-еквівалента, оскільки відповідний термін ще не утворено. У такому разі в словнику можна знайти термін-кальку, наприклад: *red clause* („червона умова”), *negative investment* („негативні інвестиції”), *total package procurement* („усе в одній упаковці”). Але при перекладі тексту такий термін є недостатньо інформативним. Тому в таких випадках необхідно передати його описово. Опис поняття-кальки можна знайти в довідковій літературі, або вони можуть даватися у словнику поряд з калькою, наприклад, термін-калька: *red clause* – 1) „червона умова” (умова акредитива, згідно з якою банк погоджується виплатити авансом частину суми акредитива проти представлення замість коносаментів; 2) „червоне застереження” (застереження Об’єднання лондонських страхувальників, надруковане червоним шрифтом і приклеєне до страхового полісу); *negative investment* – „негативні інвестиції” (вилучення капіталу); *total package procurement* – „усе в одній упаковці” (тип контракту).

Щодо АПЕТ з відносно стійким зв’язком між компонентами, то в них має місце вмотивованість значення, яка обумовлена тим, що перший компонент (зазвичай прикметник) має своє значення і вказує на видові ознаки гіпероніма, наприклад: *large income* (високий прибуток), *national income* (національний прибуток), *marginal income* (маргінальний прибуток), *monthly income* (місячний прибуток), *taxable income* (прибуток, що оподатковується), *low income* (низький прибуток), *nominal income* (номінальний прибуток), *real income* (реальний прибуток), *habitual income* (звичайний прибуток), *relative income* (відносний прибуток). Ядерний компонент АПЕТ зберігає своє спеціальне значення в усіх АПЕТ. Прикметники, що стоять перед ним, конкретизують основне поняття, виражене іменником *income*.

Відносність стійкості зв’язків між компонентами АПЕТ виявляється в неміцності їх зрощення, що дає можливість замінити його компоненти синонімічними, наприклад, можна замінити ядерний компонент на його синонім: *marginal return* (маргінальний прибуток) на *marginal revenue*, *taxable income* (прибуток, що оподатковується) на *taxable earnings*. Ад’єктивний компонент теж можна замінити на синонімічний: *annual income* (річний прибуток) на *yearly income*, *idle capital* (вільний капітал) на *disposable capital*.

Для здійснення адекватного перекладу англійської економічної термінології перекладачеві необхідно враховувати реальне значення терміна в контексті, йому потрібні знання не тільки англійських термінів, але й відповідних українських понять. Крім того, як підкреслює Л. Нелюбін, нестача фонових знань про систему економіки іншої країни, незнання наявних у ній реалій може призвести до нерозуміння понять,

закладених у термінах, а отже, до неякісного перекладу (Нелюбин, 2016). Ще однією складністю перекладу англійської термінології є наявність термінів, що позначають реалії іноземної дійсності і відсутніх в українській дійсності, але мають загальноприйняті українські термінологічні еквіваленти, наприклад: *capital gains tax* – *податок на приріст капіталу*, *estate tax* – *податок на спадок*. Як бачимо, процес перекладу термінології є складним видом комунікативної і психолінгвістичної діяльності, здійснюваної в умовах двомовної ситуації, коли перекладач одночасно кодує й декодує оброблювану інформацію в кодах різних знакових систем. Запорукою успішного перекладу є вдумливий аналіз форми терміна і співвіднесення його форми й змісту, оскільки розуміння значення перекладного поняття дає перекладачеві можливість підібрати відповідний еквівалент у мові перекладу.

Для здійснення якісного перекладу англійської економічної термінології українською мовою перекладачеві корисно знати особливості економічних термінів. З огляду на описані вище положення, що характеризують англійську термінологію у сфері економіки, проведемо спробу структурно-семантичного аналізу відібраних АПЕТ.

Результати проведеного аналізу дозволили нам згрупувати всі розглянуті терміни за такими класифікаційними ознаками:

1. Класифікація термінів за кількістю компонентів.

У ході аналізу виявлено, що АПЕТ утворюються за дво-, три- й чотирикомпонентними моделями. Найпоширенішими виявилися двоконпонентні АПЕТ (71,8%). Наступну за кількістю групу представляють трикомпонентні АПЕТ (17,9%). Найменшу групу становлять чотирикомпонентні АПЕТ (10,3%).

2. Класифікація термінів за ознакою розподілу їхніх компонентів за частинами мови.

Найпоширенішою моделлю АПЕТ виявилася модель прикметник + іменник. Головним компонентом АПЕТ указанного типу є іменник. Це пояснюється тим, що іменник має більшу, ніж інші частини мови, здатність до номінації. Номінативна ж функція є основною й найважливішою функцією терміна. Зі сказаного вище ми можемо зробити висновок, що саме іменник є синтаксичним та семантичним ядром АПЕТ. З ним пов'язане лексичне значення й первинна функція терміна. Прикметник, що стоїть перед іменником, виконує роль периферійного компонента й обмежує основну функцію терміна – передачу узагальненого категоріального поняття. До того ж прикметник уточнює основне поняття, виражене іменником. Загалом прикметник і іменник становлять єдиний комплекс.

Таблиця 1

Двокомпонентні АПЕТ та їх поширеність у мові

N	Модель АПЕТ	Кількість АПЕТ	Місце за поширеністю
1	прикметник + іменник	1052	1
2	іменник + прикметник	25	11
3	дієприкметник + іменник	553	3
4	іменник + іменник	964	2
5	іменник + дієприкметник	31	9
Усього:		2625	

Двокомпонентні АПЕТ можуть бути синтаксично та семантично розширеними. Так, модель прикметник + іменник може перейти до класу трикомпонентних АПЕТ, якщо до її складу включається ще один елемент: прикметник + прикметник + іменник, наприклад: *industrial monopoly* (промислова монополія) та *American industrial monopoly* (американська промислова монополія). В останньому АПЕТ неможливо поміняти місцями прикметники „*American*” і „*industrial*”, бо вони знаходяться в чіткій послідовності один за одним. Обидва прикметники є означеннями семантичного ядра АПЕТ. Але прикметник „*industrial*” є означенням іменника „*monopoly*”, а прикметник „*American*” стосується всього АПЕТ „*industrial monopoly*”. Судячи з цього прикладу, позиція прикметників щодо один до одного й у відношенні до іменника в АПЕТ цього типу вказує на реалізацію різних значень цих прикметників. Лексичне значення прикметника „*American*” має більший ступінь лексичної узагальненості порівняно зі значенням прикметника „*industrial*”. Ось чому воно відсікається від ядра АПЕТ більш конкретним за своїм лексичним значенням прикметником „*industrial*”. Аналіз таких АПЕТ показав, що позиція будь-якого прикметника, який поширює АПЕТ прикметник + іменник, залежить від ступеня лексичної абстракції його значення. Чим конкретніше ознака, на яку вказує прикметник, тим ближче він до ядра АПЕТ.

Група трикомпонентних АПЕТ представлена моделями прислівник + прикметник + іменник, прикметник + прикметник + іменник, прикметник + іменник + іменник.

Таблиця 2

Трикомпонентні АПЕТ

№	Модель	Кількість АПЕТ	Місце за поширеністю
1	прислівник + прикметник + іменник	493	3
2	прикметник + прикметник + іменник	687	1
3	прикметник + іменник + іменник	596	2
Усього:		1776	

Групу чотирикомпонентних АПЕТ представляють п'ять моделей: прикметник + іменник + прикметник + іменник; прикметник + іменник + іменник + іменник; іменник + прикметник + прикметник + іменник; прикметник + прикметник + іменник; прикметник + прикметник + іменник + іменник. Це малочисельна група АПЕТ, до складу якої входить лише близько 1% відібраних АПЕТ.

Вивчивши особливості англійських економічних термінів, визначимо методи їхнього перекладу українською мовою. Зазвичай ніяких труднощів не викликає переклад простих термінів, що складаються з одного іменника (наприклад, *profitable* – прибутковий, *investment* – інвестиції), а також двокомпонентних термінів, побудованих за моделлю „прикметник + іменник” (наприклад: *foreign debt* – зовнішній борг), *hard currency* – тверда валюта). Вони часто перекладаються методом дослівного перекладу.

Двокомпонентні АПЕТ, утворені з двох іменників, в основному перекладаються українською мовою трьома способами: по-перше, за допомогою конструкції з прикметника та іменника (наприклад: *price flexibility* – цінова гнучкість); по-друге, шляхом поєднання „іменник + іменник у родовому відмінку” (наприклад: *capital outflows* – відтік капіталу, *budget deficit* – дефіцит бюджету); по-третє, словосполученням іменників з прийменником (наприклад: *inventory investment* – інвестиції в запаси).

Трикомпонентні АПЕТ можуть перекладатися українською мовою відповідним термінологічним словосполученням, компоненти якого за формою та за значенням збігаються з відповідними компонентами вихідного АПЕТ (наприклад: *net capital inflows* – чистий приплив капіталу, *personal consumption expenditure* – особисті споживчі витрати), а також за допомогою аналогічного словосполучення, окремі компоненти в якому, однак, частково відрізняються від відповідних компонентів в українському варіанті (наприклад: *indirect business taxes* – непрямі податки на підприємстві). Як бачимо, при перекладі подібних словосполучень можуть використовуватися перестановки.

Описовий переклад порівняно часто застосовують, перекладаючи чотирикомпонентні АПЕТ (наприклад: *classical model of output determination* – класична модель визначення національного обсягу виробництва), так само як і додавання або вклинювання (наприклад: *circular flow with government* – круговий потік з включенням уряду, *distorting effects internal debt on incentives* – спотворюють ефекти внутрішнього державного боргу, що впливають на стимули).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, АПЕТ утворюються за дво-, три- та чотирикомпонентними моделями, які характеризуються різним ступенем уживання в мові, що залежить від екстралінгвістичних чинників, а саме від потреби у вказаному типі термінологічних словосполучень. Найпродуктивнішою моделлю синтаксичного способу термінотворення є прикметник + іменник, за якою утворено близько 57% відібраних АПЕТ.

Семантичні зв'язки між компонентами термінологічних словосполучень неоднакові – абсолютно стійкі або відносно стійкі. Відносно стійкий зв'язок між компонентами полягає в тому, що складники зберігають в АПЕТ своє пряме значення. Значення ж АПЕТ з абсолютною стійкістю не виводиться (або майже не виводиться) зі значення їх складників. Для субмови економіки більш характерними є АПЕТ з відносно стійким зв'язком. Їхня частка становить 68% вибірки.

Складність перекладу АПЕТ українською мовою полягає в тому, що деякі терміни є багатозначними. При перекладі АПЕТ українською мовою застосовують методи дослівного перекладу, перестановок, описового перекладу. Двокомпонентні терміни перекладаються за допомогою таких конструкцій: „прикметник + іменник”, „іменник + іменник у родовому відмінку”, а також словосполученням з двох іменників з прийменником. Трикомпонентні АПЕТ можуть перекладатися відповідним словосполученням, компоненти якого повністю або частково збігаються з вихідним АПЕТ за формою й значенням.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні структури, семантики та особливостей перекладу зазначених термінологічних одиниць в інших субмовах.

Література та джерела

- Ивина, Л. В. (2003). *Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем*. М., 303 с.
- Іщенко, В. Л. (2012). Англійські економічні терміни: структурні, семантичні, функціональні характеристики. *Нова філологія: Збірник наукових праць*. № 53. С. 88 – 90.
- Нелюбин, Л. Л. (2016). *Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект): учеб. пособие*. М., 216 с.
- Остапенко, С. А. (2015). Термін як об'єкт перекладознавчих студій у сфері фінансів. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Вип. 241.

С. 70 – 74.

Сніговська, О. (2013). Фінансово-економічні терміносполучення в англійській і новогрецькій мовах та їх переклад. *Наук. зап. Національного університету „Острозька академія”*: Сер. „Філологічна”. Вип. 61. С. 253 – 263.

Суперанская, А. В. (2012). *Общая терминология: вопросы теории*. М., 248 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

Прийнято до друку 29.10.2020 р.

Рецензент – д. філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.